

COSME AGUILÓ

Rondalles i llegendes de Santanyí

I ALGUNES DE FORA TERME

EDICIONS **DOCUMENTA** BALEAR

30 anys

2021

INTRODUCCIÓ

La idea de reunir en un llibre les rondalles i llegendes arreplegades en el terme de Santanyí, durant molts anys i de fonts diverses, es bellugava en el meu cap des de fa temps. Els dies han anat passant i les unitats aconseguides han anat creixent, encara que ho hagin fet de manera tímida. Actualment, tenir la possibilitat de recollir narracions d'aquesta mena, que no hagin conegut forma escrita, és gairebé una utopia i cal que la sort acompanyi de valent qui tenguí aquesta pretensió. Moltes de les que present en aquest llibre eren inèdites en el moment de la recol·lecció, però les anava publicant a mesura que en tenia coneixença. Això no obstant, en trobareu aquí un petit grapat que encara no havien estat mai posades a l'abast del lector. Hi ha segurament molta de gent que en sap, de rondalles, i que les pot contar als seus fills, però per regla general són apreses en els magnífics toms que va confegir mossèn Alcover per a glòria dels mallorquins de totes les edats i condicions. Ara tenim una nova edició de l'aplec alcoverià feta des d'una òptica científica per Josep A. Grimalt amb la col·laboració de Jaume Guiscafrè, a través de la qual les rondalles són catalogades i ordenades a partir del model de classificació internacional Aarne-Thompson. Ja n'han aparegut vuit volums, el primer del qual va veure la llum el 1996.¹ El novè és ara en preparació.

1. Alcover, Antoni M. (1996). *Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*. Edició a cura de Josep A. Grimalt amb la col·laboració de Jaume Guiscafrè. Mallorca: Moll.

Som molts els illencs que podem dir que la nostra primera lectura en català va ser possible gràcies a aquells preciosos toms tan ben il·lustrats per la mà temperada de Francesc de B. Moll, entre les d'altres dibuixants. Les fades, els gegants, els pescadors, els dimonis, els cavallers, les bruixes, els reis, els camperols, els peixos, els aucells i tota casta d'animals haguts i per haver formen part, ara més que mai, de l'imaginari col·lectiu i fins i tot, diria, del paisatge real de l'illa allà on els escenaris naturals no han patit les sacsejades dels temps moderns. Quan veig es Estells i l'Imperial (*l'Imperial*, deim a Santanyí), aquells penyals isolats i tan fantàstics de l'arxipèlag de Cabrera, o l'illot del Colomer, de Formentor, em sembla veure-hi l'urpa de l'àguila de «La flor romanial» capbussada dins una encletxa i dirigida a un peu de romaní endèmic i en arribar a qualsevulla de les cales salvatges que encara ens queden sent palpitant amb intensitat la galania de «Sa fia del sol i de la lluna», quan recita els versos hermètics que guarden el seu patrimoni genètic:

Ma mare és blanca, mon pare és ros!
No ho aclariria de qui som fia,
sia el qui sia,
fos el qui fos.

Hem de convenir que l'illa ens ha tornat petita. Record que, quan era infant i arribava la fira del mes d'octubre, venien a Santanyí els venedors d'olives i les meves ties m'assenyalaven les muntanyes de la Serra, blavoses i a l'entrelluu, com a lloc molt llunyà de procedència d'aquells pagesos. Mallorca encara era un món de rondalla que aixoplugava indrets de misteris i d'encants. Segurament ningú mai no ha tingut a la nostra illa el do de saber-los descriure que tenia el mossèn manacorí, amb aquella fluïdesa de llenguatge esponerós i amb aquell extraordinari sabor popular de les expressions que li vessaven a mans plenes.

En aquest petit aplec, que he elaborat a partir de narracions sovint lacòniques, hi sura la llengua, recercada si voleu, que sentia en la meva infància i he de dir que m'ha estat difícil apartar-me de

frases que duc incrustades en el meu parlar i que sens dubte són deutores de l'estil alcoverià. No sé si he fet bé en incorporar-les-hi, però el fet és que vaig escoltar tantes rondalles quan era nin, que al llarg de la meua existència les seves expressions i frases fetes han format part en moltes ocasions del meu parlar espontani. Estic convençut que els infants d'avui no poden ni podran entendre fàcilment tot allò que es diu en aquells meravellosos escrits, a diferència dels al·lots de la meua generació, que no tinguérem mai cap dificultat de comprensió del lèxic exuberant que bull i sanglota en les seves pàgines. El model de vida ha canviat i amb ell la llengua. Si he fet un corpus volgudament arcaïtzant, és perquè enyor aquell xerrar antic, poc interferit, que era el que també en menor mesura sentia en el meu entorn, un parlar frondós que vaig intentar assimilar de manera més natural possible de la família del meu pare, així com també de la meua mare. Lament encara ara els detalls que me n'han fuit. Si he dit *he fet*, és perquè, tret d'alguns casos puntuals en què la narració del transmissor és prou rica, extensa i expressiva, en la majoria de les situacions he cregut que era necessari completar la dicció, amb aspectes que són només producte de la meua imaginació, per tal que la narració tenguí una mica més d'extensió que l'habitual, que sol caracteritzar-se per una brevetat sovint extrema.

Pel que fa als criteris de transcripció, he de dir allò que tots els filòlegs sabem: resulta molt difícil adoptar una regla coherent quan el que s'intenta plasmar es troba fora de les coordenades de la llengua estàndard. El parlar que hi trobareu és el col·loquial, però sense la multitud d'interferències que avui el brufen per tot arreu. L'article usat és el salat quan en la parla és salat i és l'estàndard quan en la parla del meu temps primer era estàndard (és de domini públic que avui el seu ús trontolla). He fet servir sovint noms comuns i formes verbals arcaïques, perquè així em plau. Per regla general, he volgut acostar-me a la norma quan els canvis lingüístics que se n'allunyen són sistemàtics. A tall d'exemples, diré que no s'hi reflecteixen les ioditzacions (*parell*, i no *parei*), ni les africacions (*truja*, i no *trutja*), ni les vocalitzacions de la *ela* en posició de coda (*alba*, i no *auba*), ni les supressions de les vocals finals de les

esdrúixoles en *-ia* (*alfàbia*, i no *aufabi*), ni, per regla general, la caiguda de l'alveolar sonora intervocàlica (*rosegar*, i no *rovegar*, *porfessó*, i no *processó*, etc.). Faig les excepcions, però dels pronoms *nosaltres* i *vosaltres*, massa allunyats de les formes populars *noltros* i *voltros*, també de la paraula *casa* quan va seguida de possessius, que transcriu com a *ca* (*ca nostra*, *ca seva*, etc.) i del mot *resina*, popularment *reina*. Qualsevol persona mínimament escolaritzada sap que si veu escrit *palla*, a Mallorca deim *paia* o *paa*, si usam un llenguatge informal. La forma *nos* del pronom *ens* apareix en la seva forma popular *mos*. No he suprimit el reforç nasal de la preposició *a* seguida de paraula començada amb vocal (*an es seus*, i no *as seus*). Per contra, no he reflectit la vocal neutra final de *else*, vocal de suport que presenta popularment el pronom *els*. No faig cas tampoc d'assimilacions del tipus *home* > *homo*, sinó que em mantenc aquí fidel a la normativa. Si en algun cas he esgobat expressament les directrius que m'he imposat a mi mateix, ha estat per deixar constància d'algun tret interessant de la parla de la contrada. Qualque pic, tot i que no sempre, m'ha semblat escaient fer alguna escadussera transgressió i escriure coses com *xisterni*, per *cisterna*, perquè molts de santanyiners ho deim així i és com un logotip d'empresa o una denominació d'origen, o escriure *l'arrevenjoli* per l'evangeli, perquè ho vaig copsar d'aquesta manera en una ocasió i en una frase feta, i perquè els canvis lingüístics per a mi tenen sempre un interès ben elevat. Encara que no ho he fet sempre, he brufat els textos amb mots com *aturatall* 'aturall', *merro* 'ferro de la baldufa', *adrago* 'dragó', *consigar* 'arribar al lloc on es troba un caminant que va més avançat', *llavonses* 'llavors' *alcasionar* 'ocasionar', etc. He estat més fidel a les formes col·loquials quan es tracta d'estil directe, però també la veu del narrador deixa traspuar formes allunyades de la normativa, algunes vegades ben estridents. Som de parer que la minsa diversitat ajuda a posar en relleu la unitat de la llengua. És més fàcil trobar trets que uneixen els parlars que els que els diferencien, però els particularismes lingüístics donen color i sabor als textos que no demanen un llenguatge tan ortodox. Esper que el judici de filòlegs més intransigents que el qui subscriu, si no

em pot absoldre d'aquestes petites entremaliadures i sortides del solc, fetes davant les ganes de jugar amb un discurs volgudament marcat per la informalitat, em deixi com a mínim suficient espai per passar amb una mica de confort el pont de *porgatori* il·lustrat en les pintures dels retaules medievals. He de dir també que hi he incorporat per simple gaubança alguna expressió d'altres indrets, com *bella basca em fa!*, característica dels llucmajorers, car la llengua és de tots els parlants i la riquesa lingüística global és la suma de totes les riqueses lingüístiques que atomitzen el territori a banda i banda del mar. M'apassiona jugar amb la llengua. Si m'hagués hagut de cenyir a allò que és propi del meu indret, no hauria usat cap mot que no tingués les isoglosses coincidents amb les parets de la nostra casa i tots estarem d'acord que això és una barbaritat i la més gran de les utopies, perquè la llengua és el producte final dels contactes entre les persones i els pobles. He de dir tanmateix que en aquestes narracions, en un percentatge molt alt, traspua el llenguatge de l'àmbit de la recol·lecció en un moment cronològic situat vers la dècada de 1960 per uns parlants d'edat un tant projecta. Com els enyor! En una de les quatre contarelles de fora terme, la de Ciutadella, he procurat ajustar-me al parlar dels menorquins més occidentals i potser sorprendran alguns trets lingüístics del transmissor, però cal tenir present que Ciutadella està més acostada a Mallorca que no Maó i els parlants de la ciutat episcopal comparteixen més coses amb els mallorquins de les que pensam sense conèixer els fets amb més profunditat.

El meu interès envers la rondallística va néixer per casualitat, pel fet d'haver trobat, sense cercar-lo, un filó de considerable potència. Entre el desembre de 1974 i el març de 1981, vaig fer nombroses visites a una llombardera excepcional, Maria Vidal Salom, de cas Traginer (1894-1981), que sabia de tot, entre moltes altres coses rondalles. Producte d'aquelles assídues entrevistes foren sis enregistraments en els quals els contes populars són força abundosos, ja que n'hi ha més d'una vintena. Més o menys pel mateix temps, en vaig arreplegar d'altres d'un nebot seu (uns tres o quatre, anotats en un bloc), Bartomeu Burguera Vidal (1917-1999), un

de les quals, però, fou enregistrat el novembre de 1980. Més tard vaig assegurar la pervivència de vuit més en una altra cinta magnètica, de boca Maria Burguera Vidal (1923-2012), germana de l'anterior, una dona molt expressiva, mitjançant trobades fetes entre l'agost de 1996 i el juliol de 2000. La font dels dos últims transmissors era la mare, Miquela, germana de Maria Vidal Salom. La deu més primigènia, doncs, devia ser la de l'àvia. Els restants, o bé foren arreplegats d'informants diversos, sense anotació de la seva identitat, o foren extrets d'algunes publicacions, o pertanyen a les aportacions individuals d'unes altres deu persones, els noms de les quals estan transcrits a peu de pàgina, sota cadascuna de les narracions.

La majoria eren inèdites en el moment de la seva recollida, però en vaig anar publicant algunes a llocs diversos, tals com el setmanari *Felanitx*, les revistes *Lluc*, *Affar*, *Sal i Xeixa*, etc. Entretant, l'any 2003, les filles de Maria Burguera Vidal obsequiaren la mare en el seu vuitantè aniversari, amb la publicació en forma de llibre d'una desena de rondalles que ella les dictà.² La meitat les reproduesc aquí a partir dels enregistraments propis. De les restants, no publicades aquí, n'hi ha una que apareix en el corpus alcoverià, la de «En Pere de sa gerra». De les altres tres, «*S'endevineró*», «*Es farruells*»³ i «*Es tres frarets*», no en tenia cap notícia i no estan reunides en aquest llibre.

He aprofitat l'avinentesa per adjuntar a l'aplec quatre narracions de fora terme. La primera s'emmarca a Porreres, la segona a Felanitx, la tercera a Sant Jordi i la quarta a Ferreries.

Crec que és important que digui que moltes rondalles exhibeixen comportaments humans que avui tenen una mala premsa,

2. Maria BURGUERA VIDAL (2003: 10-14). *Rondalles Mallorquines. Contades per Na Maria Burguera Vidal*. Mallorca.

3. Aprofit l'avinentesa per dir que el mot *farruells* (pens que estaria més ben transcrit com a *ferruells*) designa en la narració un cúmul de monedes d'or. La paraula té l'origen en un antic **ferrosell* 'de color ferrós, daurat' i dona força a la hipòtesi expressada a l'*Atlas ornitornímic de les illes Balears*, de Cosme AGUILÓ i Antoni MESTRE (2017: 166), segons la qual els noms mallorquins de l'espècie *Pluvialis apricaria* és basen en aquell adjectiu de color.

plenament justificada. Faig al·lusió a temes ben concrets, tals com el tracte discriminatori envers la dona, el racisme o el mal tracte als animals. Pensem que des de les troncs de les esglésies s'havia predicat amb insistència furibunda contra les religions alienes. Per contra, la fidelitat a la doctrina oficial del país sempre fou motiu de premi en l'univers de discurs de la nostra rondallística. Els contes populars, pel fet d'estar emmarcats en unes fites cronològiques del passat, són així i no cal donar-hi més voltes. Allò que cal canviar són les actituds troglodítiques i no els tresors de la literatura oral del passat, ni hi ha cap necessitat de fer malabarismes amb la llengua flexionant les unitats lingüístiques a dojo, només pel fet de tenir la percepció, totalment falsa, que les dones no estan representades en el discurs a través d'un gènere gramatical no marcat.

Les rondalles, per regla general, no porten títol, encara que n'hi hagi qualcuna que sí que en té. Les sol batejar qui les arreplega. Dic això perquè el 2007 es publicaren quatre llibres sota el títol de *Les Illes Balears, poble a poble*. En el volum que alberga la informació de Santanyí hi ha una relació dels encapçalaments d'onze rondalles de la contrada, a més de l'adaptació de la d'«Es porquer des camp d'en Torrella». Tot fet amb el silenci que enrareix i acuba l'aire de les tombes faraòniques que encara estan per descobrir.⁴ Algunes coses hi deu haver, però, de collita pròpia i deu ser la d'«El porc fugitiu», que no es transcriu a l'obra en qüestió. Curiosament, de les que surten aquí per primera vegada, no n'hi ha cap.

La meua intenció amb la publicació d'aquest volumet és la salvaguarda d'uns materials fonedissos salpats amb el salubre a darrera hora de pesca. Les fonts orals minven a la carrera i no és qüestió de perdre temps. A molts d'indrets és ben segur que ja hem arribat tard. Voldria, però, que els petits tresors posats al descobert no fossin peces de museu exposades dins vitrines, sinó que em plauria,

4. Bernat CAMPINS LLEBRERS, Antoni ORDINAS GARAU i Margalida TRUYOLS SUREDA (2007: 177). *Les illes Balears, poble a poble. Mallorca (Manacor-Vilafranca de Bonany)*. Govern de les Illes Balears & Consorci per al Foment de la Llengua Catalana i la Projecció Exterior de la Cultura de les Illes Balears. Palma.

mentre vaig trescant món, o des del solar subterrani i fresc de nou pams que tenc reservat devers es Baladrar, que grans i petits les fessin servir, que les reelaborassin de bell nou i que la seva evolució seguís el curs natural que marquen els usos continuats i les erosions pertinents.

Vull donar les gràcies a totes les persones que han fornit les matèries primeres d'aquesta obra, als transmissors, per haver salvaguardat un gènere preciós avui ja mal d'haver. Com ja s'ha dit abans, en veureu els noms respectius en notes de peu de pàgina. A tots, moltes gràcies. A l'Ajuntament de Santanyí per haver fet possible l'aparició d'aquest llibre. Les don també al doctor Nicolau Dols, sempre tan amable per resoldre'm dubtes, i gràcies infinites també als doctors Josep Grimalt i Gabriel Janer, que han volgut acompanyar l'obra amb l'escalfor de les seves proses exquisides. Per a qui subscriu, com és obvi, és tot un alt honor.

Cosme Aguiló

Santanyí, Nadal de 2018